

Teorin om kapitalismens sammanbrott

”Frågan om nödvändigheten av och det oundvikliga i kapitalismens sammanbrott, och det sätt på vilket detta förstås, är den viktigaste av alla arbetarklassens frågor och dess förståelse och taktik”, så skriver Pannekoek redan i inledningen av sin essä om kriserna och kapitalismens slut. Rosa Luxemburg hade lyft frågan i sin bok om kapitalets ackumulation från 1912, i vilken hon i polemik mot dåtidens revisionister och opportunisterna – Bernstein, Bauer med flera – sökte påvisa kapitalismens logiskt objektiva slut. Denna bok kritiserades även av Pannekoek 1913. För Luxemburg var inte kapitalismens gränser rotade i produktions- och ackumulationsprocessen utan på marknaden, närmare bestämt då alla icke-kapitalistiska marknader dragits in i det kapitalistiska produktions sättet och därför, enligt henne, mervärdet inte längre kan realiserats, då har kapitalismen nått sitt objektiva slut och börjar falla samman. Denna teori låg senare bakom KAPD:s revolutionära positioner. Emot denna teori – om vi begränsar oss till den revolutionära rörelsen – ställdes Paul Matticks restaurerade kristeori grundad på Henryk Grossmanns produktions- och ackumulationsgrundade sammanbrottsteori och profitkvotens fallande tendens. Matticks positioner låg till grund för rådskommunisterna främst i USA (och dessutom för IWW (Industrial Workers of the World):s program, som Mattick författade 1933). En ”tredje” ståndpunkt uttrycktes av Anton Pannekoek 1934 i följande essä, som var en direkt polemik mot Grossmanns/Matticks teorier. Pannekoeks teori låg sedermera till grund för holländska rådskommunistiska GIC. Till att börja med kritiserar Pannekoek det direkt felaktiga i Grossmanns Marx-”tolkning”. Men den allvarligaste kritiken är riktad mot själva metoden, att, som Pannekoek menar, reducera klasskampens verklighet och möjligheter till ekonomi och rent av matematik, där kapitalismen skulle bryta samman av sig själv efter 35 år, enligt Grossmanns modell. Vad Pannekoek menade var ett grundvillkor för en förståelse av kapitalismen (inbegripet dess ”slut”) var den historisk-materialistiska metod som han menade att Marx använt sig av. I denna är det mänskligt handlande som ligger bakom både kapitalismen och dess slut. Det går inte att separera objektiva villkor från det subjektiva handlandet. Vad som är den springande punkten för en revolutionär teori är dessas interna förhållande. ”Kapitalets ackumulation, kriser, utarmningen, den proletära revolutionen, arbetarklassens maktövertagande bildar tillsammans, som en naturlag, en odelbar enhet... Proletariatets självbefrielse är kapitalismens sammanbrott.”

April 2004

Teorin om kapitalismens sammanbrott¹

A. Pannekoek (1934)

Idén att kapitalismen befann sig i en slutgiltig, dödlig, kris dominerade de första åren efter den ryska revolutionen. När den revolutionära arbetarrörelsen i Västeuropa dämpades gav den Tredje internationals upp denna teori, men den vidmakthölls av oppositionsrörelsen, KAPD, som gjorde teorin om kapitalismens döds-kris till att vara det särskiljande kännetecken mellan en revolutionär och en reformistisk uppfattning. Frågan om nödvändigheten av och det oundvikliga i kapitalismens sammanbrott, och det sätt på vilket detta förstås, är den viktigaste av alla arbetarklassens frågor och dess förståelse och taktik. Rosa Luxemburg hade redan behandlat den 1912 i sin bok *Die Akkumulation des Kapitals*², där hon kom fram till slutsatsen att i ett rent, slutet kapitalistiskt system kan inte det mervärde som behövs för ackumulationen realiserats och att kapitalismens ständiga expansion genom handel med icke-kapitalistiska länder var nödvändig. Detta innebar att kapitalismen skulle bryta samman, att den inte skulle kunna fortsätta existera som ett ekonomiskt system när denna expansion inte längre var möjlig. Det är denna teori, som utmanades så snart boken publicerats från olika sidor, som KAPD så ofta har refererat till. En helt annan teori utvecklades 1929 av Henryk Grossmann i hans arbete *Das Akkumulation- und Zusammenbruchgesetz des Kapitalistischen Systems*³. Grossmann sluter sig här till att kapitalismen måste bryta samman av rent ekonomiska orsaker i betydelsen att det, oberoende av mänsklig inblandning, revolutioner, etc, skulle bli omöjligt för det att fortsätta som ett ekonomiskt system. Den svåra och långvariga krisen som började 1930 har sannerligen förberett folks sinnen för en sådan teori om en dödlig kris. Det nyligen publicerade manifestet för *United Workers of America* gör Grossmanns teori till den teoretiska grunden för arbetarrörelsens nya inriktning. Det är därför nödvändigt att undersöka den kritiskt. Men för att kunna göra detta är en preliminär förklaring av Marx' ställning i frågan och de tidigare diskussionerna kring denna oundviklig.

¹ Ursprungligen publicerad osignerad i *Rätekorrespondenz* #1, 1934, engelsk version på: <http://www.geocities.com/~johngray/pancol.htm>

² Ej på svenska, men väl danska, *Kapitalets ackumulation*, Rhodos, Köbenhavn 1976, ö.a.

³ Ej på svenska, Det kapitalistiska systemets ackumulations- och sammanbrottslag, ö.a.

Marx och Rosa Luxemburg

I *Kapitalets* andra del tar sig Marx an de allmänna villkoren för den kapitalistiska produktionen som helhet. I det abstrakta exemplet med en rent kapitalistisk produktion görs all produktion för marknaden, alla produkter köps och säljs som varor. Produktionsmedlens värden förs över på produkten och ett nytt värde läggs till av arbetet. Detta nya värde bryts ner i två delar: arbetskraftens värde, som betalas som lön och används av arbetarna för att köpa livsmedel, och återstoden, mervärdet, som går till kapitalisten. Där mervärdet används som livsmedel och lyxvaror handlar det om enkel reproduktion; där en del av det ackumuleras som nytt kapital handlar det om reproduktion i utökad skala.

För att kapitalisterna på marknaden skall finna de produktionsmedel de behöver och för arbetarna att på samma sätt finna sina livsmedel, måste en given proportion existera mellan de olika produktionsbranscherna. En matematiker skulle enkelt kunna uttrycka detta med en algebraisk formel. Marx ger istället numeriska exempel för att uttrycka dessa proportioner och ställer upp exempel med utvalda siffror som fungerar som illustrationer. Han urskiljer två sfärer, två huvudsakliga produktionsavdelningar – produktionsmedelsavdelningen (I) och konsumtionsmedelsavdelningen (II). I var och en av dessa avdelningar överförs ett givet värde för produktionsmedlen till produkten utan att genomgå någon förändring (konstant kapital, c); en given del av det nya tillagda värdet används för att betala arbetskraften (variabelt kapital, v), den andra delen är mervärdet (s). Om man antar för de numeriska exemplen att det konstanta kapitalet är fyra gånger större än det variabla kapitalet (en siffra som stiger med det tekniska framåtskridandet) och att mervärdet är lika stort som det variabla kapitalet (detta förhållande bestäms av utsagningsgraden), då uppfyller, i fallet med enkel reproduktion, följande siffror dessa villkor:

Figur 1

I	$4000c + 1000v + 1000s$	= 6000 produkter
II	$2000c + 500v + 500s$	= 3000 produkter

Vart och ett av dessa uppfyller villkoren. Då $v + s$, som används som konsumtionsmedel, tillsammans är lika stort som hälften av c , värdet av produktionsmedlen, måste avdelning II producera ett värde som är lika stort som hälften av det värde som produceras i avdelning I. Då finner man den exakta proportionen: de producerade produktionsmedlen (6000) är precis den mängd som behövs för nästa omloppsperiod: 4000 c för avdelning I och 2000 c för avdelning II; och livsmedlen som producerats i avdelning II (3000) är exakt vad som måste täcka arbetarna (1000 + 500) och kapitalisterna (1000 + 500).

För att på ett liknande sätt illustrera fallet med kapitalackumuleringen måste den del av mervärdet som går till ackumulering visas; denna del läggs till kapitalet under det följande året (för enkelhetens skull antas varje gång en produktionsperiod vara ett år) så att ett större kapital sysselsätts i varje avdelning. Vi antar i vårt exempel att hälften av mervärdet ackumuleras (och sålunda används till nytt c och nytt v) och att den andra halvan konsumeras (konsumtion, k). Beräkningen av proportionerna mellan avdelning I och avdelning II blir något mer komplicerad men kan naturligtvis ändå dock upptäckas. Det visar sig, med de givna antagelserna, att denna proportion är 11:4, vilket visas i följande siffror:

Figur 2

I	$4400c + 1100v + 1100s$	(= $550k + 550acc$ ($440c + 110v$))	= 6600
II	$1600c + 400v + 400s$	(= $200k + 200acc$ (= $160c + 40v$))	= 2400

Kapitalisterna behöver 4400 + 1600 till förnyelse och 440 + 160 till utökningen av produktionsmedlen, och i själva verket finner de 6600 produktionsmedel på marknaden. Kapitalisterna behöver 550 + 200 för sin konsumtion, de ursprungliga arbetarna behöver 1100 + 400 och de nya sysselsatta arbetarna 110 + 40 till livsmedel; vilket tillsammans är lika stort som de 2400 som i själva verket producerats som livsmedel. Under det följande året är alla siffrorna ökade med 10 procent:

Figur 3

I	$4840c + 1210v + 1210s$	(= $605k + 484c + 121v$)	= 7260
II	$1760c + 440v + 440s$	(= $220k + 176c + 44v$)	= 2640

Produktionen kan därmed fortsätta att öka varje år i samma proportion. Detta är naturligtvis ett kraftigt överförenklat exempel. Det kunde göras mer komplicerat, och därmed närmare verkligheten, om man antar att det är olika kapitalsammansättning (förhållandet $c:v$) i de båda avdelningarna, eller olika ackumulationskvoter eller om förhållandet $c:v$ att växa gradvist och så förändra proportionerna mellan avdelning I och avdelning II varje år. I vart och ett av dessa fallen blir beräkningen allt mer komplicerad, men kan alltid göras, då en okänd siffra – proportionerna mellan avdelning I och avdelning II – alltid kan

beräknas för att uppfylla villkoret att tillgång och efterfrågan sammanfaller.

Exempel på detta hittar man i litteraturen. I den verkliga världen finner man, naturligtvis, aldrig en fullständig jämvikt över en period; varor säljs för pengar och pengar används först senare för att köpa någonting annat så att den skattbildning skapas som fungerar som en buffert eller reserv. Och varor förblir osålda; och det förekommer handel med icke-kapitalistiska områden. Men den väsentliga, viktiga poängen står klar från dessa reproduktionsscheman: för att produktionen skall expandera och stadigt framåtskrida måste en given proportion existera mellan de produktiva sektorerna; i praktiken realiserar denna proportion approximativt; den beror på följande faktorer: kapitalets organiska sammansättning, utsugningsgraden och den andel mervärde som ackumuleras.

Marx fick aldrig chansen att lämna ifrån sig någon omsorgsfullt förberedd presentation av dessa exempel (se Engels' introduktion till *Kapitalets* andra band). Det är utan tvekan detta som gör att Rosa Luxemburg trodde att hon hade upptäckt en försummelse här, ett problem som Marx hade missat och så lämnat olöst och vars lösning hon hade arbetat ut i sin bok *Die Akkumulation des Kapitals* (1912). Det problem som tycktes ha lämnats öppet var vem som skulle köpa allt mer produktionsmedel och livsmedel av vem, detta skulle bli en meningslös cirkelrörelse från vilket inget skulle framkomma. Lösningen skulle finnas hos köpare som befann sig utanför kapitalismen, utländska marknader vars erövring därför skulle vara av vital betydelse för kapitalismen. Detta skulle vara imperialismens ekonomiska grund.

Men från vad vi har sagt tidigare står det klart att Rosa Luxemburg själv hade gjort ett misstag här. I det schema som användes som exempel kan man tydligt se att alla produkterna säljs inom kapitalismen själv. Inte bara den överförda värdedelen (4400 + 1600) utan även de 440 + 160 som innehåller det ackumulerade mervärdet medförs, i den fysiska formen av produktionsmedel, av kapitalisterna som önskar börja nästa år med sammanlagt 6600 produktionsmedel. På samma sätt köps faktiskt de 110 + 40 från mervärdet av de tillagda arbetarna. Detta är inte poänglöst: att producera, att sälja produkter till varandra, att konsumera, att producera mer är hela essensen av kapitalismen och så av människans liv i detta produktionsätt. Det finns inget olöst problem här som Marx förbisåg.

Rosa Luxemburg och Otto Bauer

Strax efter att Rosa Luxemburgs bok publicerats blev den kritiserad från olika håll. Således skrev Otto Bauer en kritik i en artikel i *Neue Zeit* (7–14 mars 1913). Precis som i all kritik visade Bauer att produktion och försäljning motsvarar varandra. Men hans kritik hade det speciella kännetecken att den kopplade ackumulationen till befolkningstillväxten. Otto Bauer antog först ett socialistiskt samhälle i vilket befolkningen varje år växer med fem procent; produktionen av livsmedel måste därför växa i samma proportion och produktionsmedlen måste, på grund av tekniskt framåtskridande, växa i snabbare takt. Detsamma måste inträffa i kapitalismen, men här sker inte denna expansion genom en planerad reglering, utan genom kapitalackumulation. Otto Bauer förser oss som numeriskt exempel ett schema som uppfyller dessa villkor på enklaste sätt: en årlig tillväxt av variabelt kapital på fem procent och av konstant kapital med tio procent och en utsugningsgrad om 100 procent ($s = v$). Dessa villkor bestämmer själva den andel mervärde som konsumeras och den andel som måste ackumuleras för att kunna producera den förutsatta kapitaltillväxten. Inga svåra beräkningar krävs för att teckna ett schema som producerar exakt samma tillväxt år efter år:

Figur 4

År I	$200\ 000c + 100\ 000v + 100\ 000s$	$(=20\ 000c + 5000v + 75\ 000k)$
År II	$220\ 000c + 105\ 000v + 105\ 000s$	$(=22\ 000c + 5250v + 77\ 750k)$
År III	$242\ 000c + 110\ 250v + 110\ 250s$	$(=24\ 200c + 5512v + 80\ 538k)$

Bauer fortsätter sitt schema i fyra år och beräknar även de olika siffrorna i avdelningarna I och II. Detta var tillräckligt för syftet att visa att inget problem i Rosa Luxemburgs mening förelåg. Men karaktären av denna kritik är som gjord för att själv framkalla kritik. Dess grundläggande idé lyfts gott och väl fram genom Baurers introduktion av befolkningstillväxten i ett socialistiskt samhälle. Kapitalismen framstår därmed som en oplanerad socialism, som ett vilt och sparkande föl som ännu inte är inridet och som endast behöver tämjas i en socialistisk tränares händer. Ackumulationen tjänar här endast till att utöka den produktion som krävs av befolkningstillväxten, precis som kapitalismen har som allmän funktion att förse mänskligheten med livsmedel; men på grund av bristen på planering utförs de båda uppgifterna dåligt och planlöst, ibland ger de för mycket, ibland för lite, samt orsakar katastrofer. En stillsam befolkningstillväxt på 5 procent per år kan väl passa ett socialistiskt samhälle i vilket hela mänskligheten noggrant uppradats. Men för kapitalismen, sådan den är och var, var detta ett otillräckligt exempel. Hela kapitalismens historia har varit ett framåtrusande, en våldsam expansion långt över befolkningstillväxtens gränser. Drivkraften har varit kravet på ackumulering; största möjliga mängd mervärde har investerats som nytt kapital och, för att sätta det i rörelse, har allt fler sektorer av befolkningen dragits in i processen. Det fanns, och finns fortfarande, ett stort överskott arbetare som förblir utanför eller till hälften utanför som en reserv, som hålls redo att tjäna

behovet att sätta det ackumulerade kapitalet i rörelse, som dras in eller stöts bort allt efter behovets krav. Detta väsentliga och grundläggande kännetecken för kapitalismen ignorerades fullständigt i Bauers analys.

Det var uppenbart att Rosa Luxemburg skulle använda detta som måltavla i sin antikritik. Som svar på beviset att det inte förelåg något utelämningsproblem i Marx' scheman kunde hon inte föra fram mycket mer än det förhånande konstaterandet att allt kan fås att fungera vackert i artificiella exempel. Men att göra befolkningstillväxten till ackumulationens regulator var så rakt motsatt den marxiska läran att undertiteln på hennes antikritik, "Vad epigonerna har gjort med den marxiska teorin", då var tämligen passande. Det var inte (som i Rosa Luxemburgs eget fall) frågan om ett enkelt vetenskapligt misstag; Bauers misstag reflekterade den tidens socialdemokraters praktiskt politiska uppfattning. De kände sig själva som de framtida statsmän som skulle ta över efter de dåvarande styrande politikerna och genomföra produktionens organisering; de såg därför inte kapitalismen som den fullständiga motsatsen till den proletära diktatur som skulle etableras genom revolution, utan snarare som ett sätt att producera livsmedel som kunde förbättras och som ännu inte satts under kontroll.

Grossmanns reproduktionsschema

Henryk Grossmann kopplade sitt reproduktionsschema till det som uppställts av Otto Bauer. Han påpekade att det var omöjligt att utöka det i oändlighet utan att med tiden ställas emot motsägelser. Detta är väldigt lätt att se. Otto Bauer antar ett konstant kapital om 200 000 som växer varje år med 10 procent och ett variabelt kapital om 100 000 som växer varje år med 5 procent, med en mervärdeskvot antagen till 100 procent, det vill säga mervärdet varje år är lika stort som det variabla kapitalet. I enlighet med matematikens lagar dubblar sig en summa som ökar varje år med 10 procent efter sju år, fyrdubblar sig efter 14 år, ökar tio gånger efter 23 år och hundra gånger efter 46 år. Därmed är det variabla kapitalet och mervärdet som under det första året vart och ett var lika stort som hälften av det konstanta kapitalet efter 46 år endast lika stort som en tjugondel av det konstanta kapitalet som har vuxit enormt under samma period. Mervärdet är därför långt ifrån tillräckligt för att garantera den 10 procentiga årliga tillväxten av det konstanta kapitalet.

Detta är inte endast ett resultat av de tillväxtkvoter om 10 och 5 procent som valts av Bauer. Ty faktum är att under kapitalismen ökar mervärdet mindre snabbt än kapitalet. Det är ett välkänt faktum att profitkvoten på grund av detta ständigt måste falla med kapitalismens utveckling. Marx ägnade många kapitler åt detta profitkvotens fall. Om profitkvoten faller till 5 procent kan kapitalet inte längre ökas med 10 procent, då ökningen av kapitalet från det ackumulerade mervärdet nödvändigtvis är mindre än mervärdet självt. Ackumulationsgraden har därmed bevisligen profitkvoten som sin högsta gräns (se Marx, *Kapitalet*, band III, s. 220, där det slås fast att "ackumulationsgraden faller med profitkvoten"). Användandet av en fastslagen siffra – 10 procent – som var acceptabel under en period av några få år som hos Bauer blir oacceptabel då reproduktionsschemat förlängs över en lång period.

Ändå fortsätter Grossmann, obekymrat, Bauers schema år efter år och tror att han därmed reproducerar den verkliga kapitalismen. Han finner då följande siffror för konstant och variabelt kapital, mervärde, nödvändig ackumulation och den summa som återstår för kapitalisternas konsumtion (siffrorna har avrundats till närmsta tusental):

Figur 5

	c	v	s	acc	k
Början	200	100	100	20 + 5 = 25	75
Efter 20 år	1222	253	253	122 + 13 = 135	118
Efter 30 år	3170	412	412	317 + 21 = 338	74
Efter 34 år	4641	500	500	464 + 25 = 489	11
Efter 35 år	5106	525	525	510 + 26 = 536	-11

Efter 21 år börjar andelen mervärde som återstår för konsumtion att minska; under det 34:e försvinner det nästan och under det 35:e är den till och med negativ; det konstanta kapitalets Shylock⁴ kräver utan medlidande sitt skälpund kött, det vill säga växer med 10 procent, samtidigt som de stackars kapitalisterna går hungriga och inte behåller något åt sin egen konsumtion.

Från och med det 35:e året kan därför inte ackumulationen – på basis av det förhandenvarande tekniska framåtskridandet – hänga med befolkningstillväxtens takt. Ackumulationen skulle vara för liten och *det skulle nödvändigtvis växa fram en reservarmé* som skulle vara tvungen att växa varje år (Grossmann, s. 126⁵).

⁴ Shylock är den judiske ockraren i Shakespeares Köpmannen i Venedig. En liknelse även Marx använder, t ex i Inledningen till den hegelska rättsfilosofin, *Filosofiska skrifter i urval*, s. 134, ö.a.

⁵ Citaten är från Grossmanns bok i originalutgåva från Leipzig 1929, och översatta från Pannekoeks artikel, ö.a.

Under sådana omständigheter skulle inte kapitalisterna fundera på att fortsätta produktionen. Eller om de skulle det, skulle de ändå inte kunna det; ty, med hänsyn till ett underskott om 11 i kapitalackumulation skulle de vara tvungna att minska produktionen. (I själva verket skulle de ha måst göra det tidigare med hänsyn till sina konsumtionsutgifter.) En del av arbetarna blir därför arbetslösa; då blir en del av kapitalet outnyttjat och det producerade mervärdet minskar; mervärdesmassan sjunker och ett ännu större underskott framträder i ackumulationen, med en ännu större ökning av arbetslösheten. Detta skulle då vara kapitalismens ekonomiska sammanbrott. Kapitalismen blir ekonomiskt omöjlig. Därmed löser Grossmann det problem han ställt upp på sidan 79:

Hur, och på vilket sätt, kan ackumulationen leda till kapitalismens sammanbrott?

Här får vi presenterat vad i den äldre marxistiska litteraturen alltid behandlades som opponenternas fåniga missförstånd, för vilka namnet ”den stora kraschen” var förhanden. Utan att det finns en revolutionär klass till att besegra och fördriva bourgeoisie, kommer kapitalismens slut från rent ekonomiska orsaker; maskinen fungerar inte längre, den börjar gå trögt, produktionen har blivit omöjlig. Med Grossmanns ord:

... med kapitalackumulationens framåtskridande närmar sig hela mekanismen, trots periodiska avbrott, nödvändigtvis allt mer sitt slut... Tendensen till sammanbrott får då överhanden och gör sig gällande absolut som ”den slutgiltiga krisen” (s. 140).

Och i en senare passage:

... från vår analys står det klart att kapitalismens sammanbrott, även med vårt antagande objektivt nödvändig och även att den stund då det kommer att inträffa kan beräknas exakt, därför inte måste resultera automatiskt av sig själv i den väntade stunden och därför inte måste inväntas rent passivt (s. 601).

I denna passage, där man för en stund kan tänka att det kommer att vara en fråga om proletariatets aktiva roll som revolutionens agent, har Grossmann i åtanke endast förändringar i löner och arbetstid som rubbar de numeriska antagandena och beräkningarnas resultat. Det är i denna bemärkelse som han fortsätter:

Det framstår därmed som att tanken på ett nödvändigt sammanbrott utifrån objektiva orsaker inte alls står i motsättning till klasskampen; att, tvärt om, sammanbrottet, trots dess objektivt givna nödvändighet, kan påverkas starkt av den levande kraften från klasser i kamp och lämnar ett visst spelutrymme för klassernas aktiva ingripande. Det är just av denna orsak som Marx genom hela analysen av reproduktionsprocessen leder fram till klasskampen (s. 602).

”Det är just av denna orsaken” är betydelsefullt, som om klasskampen för Marx endast innebar kampen över lönekrav och arbetstimmar.

Låt oss lite närmare ta i betraktande grunden för detta sammanbrott. På vad baseras den nödvändiga tillväxten av konstant kapital med 10 procent varje gång? I det anförda citatet ovan slogs det fast att det tekniska fortskridandet (med graden av befolkningstillväxten given) fastställer en given årlig tillväxt av konstant kapital. Så det kan därmed sägas, utan produktionsschemats omväg: att när profitkvoten blir mindre än den tillväxtgrad som krävs för det tekniska fortskridandet måste kapitalismen falla samman. Om man lämnar åsido det faktum att det inte har någonting att göra med Marx, vad är denna kapitaltillväxt som krävs för teknologin? Tekniska förbättringar introduceras, i ett inbördes konkurrenssammanhang, för att kunna skaffa sig en extraprofit (relativt mervärde); introducerandet av tekniska förbättringar är emellertid begränsat av de tillgängliga finansiella resurserna. Och var och en vet att mängder av uppfinningar och tekniska förbättringar inte introduceras och ofta medvetet hålls tillbaka av entreprenörerna för att inte devalvera den förhandenvarande tekniska apparaten. Det tekniska framåtskridandets nödvändighet agerar inte som en extern kraft; den verkar genom människor, och för dem är inte nödvändigheten gällande bortom möjligheten.

Men låt oss erkänna att detta är riktigt och att det konstanta kapitalet, som ett resultat av det tekniska framåtskridandet, måste ha en växlande proportion, som i schemat: under det 30:e året 3170:412, under det 34:e 4641:500, under det 35:e 5106:525 och under det 36:e 5616:551. Under det 35:e året är mervärdet endast 525 000 och inte tillräckligt för de 510 000 som skall läggas till det konstanta kapitalet och de 26 000 till det variabla kapitalet. Grossmann låter det konstanta kapitalet växa med 510 000 och behåller endast 15 000 som ökning av det variabla kapitalet - 11 000 för lite! Han säger om detta:

11 509 arbetare (av 551 000) förblir arbetslösa: reservarmén börjar ta form. Och eftersom inte hela den arbetande befolkningen går in i produktionsprocessen så behövs inte hela mängden extra konstant kapital (510 563) till köpet av produktionsmedel. Om en befolkning på 551 584 använder ett konstant kapital om 5 616 200, så skulle en befolkning om 540 075 använda ett konstant kapital om endast 5 499 015. Det kvarstår, därför, ett *överskottskapital* om 117 185 utan någon investeringsavsättning.

Därmed visar schemat ett perfekt exempel på den situation Marx hade i åtanke när han gav den motsvarande delen av tredje bandet av *Kapitalet* titeln ”Överskottskapital och överskottsbefolkning”⁶ (s. 116).

Grossmann har helt tydligt lagt märke till att dessa 11 000 blir arbetslösa eftersom han, på ett helt godtyckligt sätt och utan att ange något skäl, får det variabla kapitalet att bära hela detta underskott, samtidigt som han låter det konstanta kapitalet i lugn och ro växa med 10 procent som om inget var fel; men när han upptäcker att det inte finns några arbetare för alla dessa maskiner, eller mer korrekt att det inte finns några pengar att betala deras löner, föredrar han att inte sysselsätta dem och måste så låta kapitalet stå outnyttjat. Det är endast genom detta misstag som han hamnar i ett ”perfekt exempel” på ett fenomen som uppstår under vanliga kapitalistiska kriser. Faktum är att entreprenörerna endast kan utöka produktionen i den utsträckning som deras kapital är tillräckligt för både maskiner och löner tillsammans. Om det totala mervärdet är för litet kommer det att delas upp i enlighet med den antagna tekniska begränsningen, proportionerligt mellan kapitalelementen; beräkningen visar att av 525 319 mervärde måste 500 409 läggas till det konstanta kapitalet och 24 910 till det variabla kapitalet för att hamna hos den korrekta proportionen som motsvarar det tekniska framåtskridandet. Inte 11 000 utan 1 326 arbetare frigörs och det är ingen fråga om överskottskapital. Om schemana fortsätts på detta korrekta sätt finns där i stället för ett katastrofalt utbrott en extremt långsam ökning av antalet arbetare som görs arbetslösa.

Men hur kan någon tillskriva Marx detta påstådda sammanbrott och i kapitel efter kapitel producera dussintals med citat från Marx? Alla citaten relaterar faktiskt till ekonomiska kriser, till den skiftande cykeln av välstånd och depression. Samtidigt som schemat måste tjäna till att visa ett förutbestämt slutgiltigt ekonomiskt sammanbrott efter 35 år läser vi två sidor längre fram om ”den marxiska teorin om den ekonomiska cykeln som här förklarats” (s. 123).

Grossmann kan endast ge intryck av att han presenterar Marx’ teori genom att ständigt genom sina påståenden strö omkring sig kommentarer som Marx gjort om periodiska kriser. Men inget över huvud taget står att finna hos Marx om något slutgiltigt sammanbrott i enlighet med Grossmanns schema. Det är sant att Grossmann citerar några stycken som inte handlar om kriser. Han skriver således på sidan 263:

Det framstår som att ”den kapitalistiska produktionen i utvecklingen av produktivkrafterna stöter på ett hinder...” (Marx, *Kapitalet*, band III, s. 220).

Men om vi öppnar band III av *Kapitalet* på sidan 220 kan vi läsa:

Men det viktigaste i deras fasa för den fallande profitkvoten är deras känsla av att i produktivkrafternas utveckling det kapitalistiska produktionssättet finner ett hinder...

vilket är något helt annat. Och på sidan 79 ger Grossmann ett citat av Marx som bevis att till och med ordet ”sammanbrott” kommer från Marx:

Denna process skulle snart frambringa den kapitalistiska produktionens sammanbrott om det inte var för de motagerande tendenserna, som har en kontinuerligt decentraliserande effekt jämte en centripetal (*Kapitalet*, band III, s. 225⁷)

Som Grossmann helt korrekt betonar refererar dessa motagerande tendenser till ”snart” så att processen *med* dem endast går saktare. Men talade Marx här om ett rent ekonomiskt sammanbrott? Låt oss läsa det stycke som föregår detta hos Marx:

Det är detta åtskiljande, arbetsbetingelserna på ena sidan och producenterna på den andra, som bildar kapitalets begrepp. Det börjar med den ursprungliga ackumuleringen ... och pågår sedan som en ständig process i kapitalets ackumulering och koncentration och uttrycker sig slutligen här som centralisation av redan existerande kapital till några få och avkapitalisering (så har nu expropriationen förändrats) av de många.

Det står klart att det sammanbrott som därmed resulterar är, som så ofta hos Marx, slutet för kapitalismen genom socialismen. Så det finns inget i citatet från Marx: en slutgiltig ekonomisk katastrof kan lika lite läsas genom dem som det kan göras till slutsats från reproduktionsschemat. Men kan schemat tjäna till att analysera och förklara periodiska kriser? Grossmann försöker sammanföra de båda: ”Den marxiska sammanbrottsteorin är samtidigt en kristeori” – så står det i början av kapitel 8 (s. 137). Men som bevis anför han endast ett diagram (s. 141) i vilket en brant stigande ”ackumulationslinje” bryts efter 35 år; men här inträffar en kris var femte eller var sjunde år när i schemat allt fungerar smärtfritt. Om ett snabbare sammanbrott

⁶ Eg. ”Överflöd på kapital vid överflöd på befolkning”, *Kapitalet* band III, s. 228, ö.a.

⁷ Eg. ”Denna process skulle snart bringa den kapitalistiska produktionen till sammanbrott, om det inte fanns motverkande, decentraliserande tendenser vid sidan av den centripetala kraften”, ö.a.

önskas skulle det uppnås om den årliga tillväxtgraden av det konstanta kapitalet inte var 10 procent utan mycket högre. Under den sjunkande perioden i en ekonomisk cykel sker faktiskt en snabbare tillväxt av kapital; produktionsvolymen ökar med stormsteg; men denna tillväxt har inget att göra med det tekniska framåtskridandet. Det variabla kapitalet ökar i själva verket också snabbt med stora steg under dessa perioder. Men varför det måste ske ett sammanbrott efter fem eller sju år förblir oklart. Med andra ord är de verkliga orsaker som skapar den snabba stigningen och sedan den ekonomiska verksamhetens sammanbrott av helt annan natur än vad som läggs fram i Grossmanns reproduktionsschema.

Marx talar om överackumulation som skyndar på en kris, om att det finns för mycket ackumulerat mervärde som inte investeras och som pressar ner profiten. Men Grossmanns sammanbrott kommer från att det finns för lite ackumulerat mervärde.

Det samtidiga överskottet av outnyttjat kapital och arbetslösa arbetare är ett typiskt kännetecken för en kris; Grossmanns schema leder till en brist på tillgängligt kapital, som han endast kan förvandla till ett överskott genom att begå de misstag som nämndes ovan. Så Grossmanns schema kan inte visa på ett slutgiltigt sammanbrott, det korresponderar inte heller mot sammanbrottets verkliga företeelse, krisen.

Det kan även tilläggas att hans schema, i enlighet med sitt ursprung, lider av samma defekt som Bauers; kapitalismens reella, häftiga drift framåt över världen, som lägger allt fler människor under sin dominans, representeras här av en stillsam och regelbunden befolkningstillväxt om 5 procent per år, som om kapitalismen begränsas inom en sluten nationell ekonomi.

Grossmann versus Marx

Grossmann berömmar sig själv för att för första gången ha rekonstruerat Marx' teori riktigt emot socialdemokraternas förvanskning.

Ett av de nya tillskotten till kunskapen (*säger han stolt i början på introduktionen*), är sammanbrottsteorin, vilken visas nedan, som representerar portalpelaren i Marx' ekonomiska tankesystem.

Vi har sett hur lite det som Grossmann anser vara en teori har att göra med Marx. Icke desto mindre kunde han mycket väl tro om sin egen personliga tolkning att han var överens med Marx. Men det finns andra punkter där detta inte håller. Eftersom han ser sitt schema som en korrekt representation av den kapitalistiska utvecklingen deducerar Grossmann på flera ställen från det förklaringar som, vilket han själv delvis noterat, motsäger den uppfattning som utvecklas i *Kapitalet*.

Detta gäller, först och främst, den industriella reservarmén. Enligt Grossmanns schema blir ett visst antal arbetare arbetslösa från det 35:e året och en reservarmé tar form.

Skapandet av reservarmén, det vill säga avskedandet av arbetare, som vi diskuterar, måste strängt särskiljas från avskedandet av arbetare på grund av maskiner. Maskinernas eliminering av arbetare som Marx beskriver i den empiriska delen av det första bandet av *Kapitalet* (kapitel 13) är ett tekniskt faktum... (s. 128-29) ... men avskedandet av arbetare, skapandet av en reservarmé, som Marx talar om i kapitlet om kapitalets ackumulation (kapitel 23) orsakas inte - vilket fram till nu fullständigt har ignorerats i litteraturen - av det tekniska faktumet av introducerandet av maskiner, utan av *bristen på möjligheter* ... (s. 130).

Summa summarum är detta att säga: om sparven flyger iväg så är det inte på grund av skottet utan på grund av dess timiditet. Arbetarna elimineras av maskinerna; produktionens expansion tillåter dem till viss del att hitta ett nytt arbete igen; att komma och gå så här leder till att en del av dem ignoreras eller förblir utanför. Måste det faktum att de ännu inte har återanställts anses vara orsaken till deras arbetslöshet? Om man läser kapitel 23 i *Kapitalet* band I så är det hela tiden elimineringen av maskinerna som behandlas som orsaken till reservarmén, vilken partiellt återabsorberas eller lösgörs ånyo och reproducerar sig som överbefolkning, i enlighet med den ekonomiska situationen. Grossmann oroar sig över åtskilliga sidor över beviset att det är det ekonomiska förhållandet c:v som verkar här och inte det tekniska förhållandet produktionsmedel:arbetskraft; faktum är att de båda är identiska. Men detta skapande av reservarmén, som enligt Marx överallt och hela tiden uppkommer från kapitalismens början, och i vilken arbetare ersätts av maskiner, är inte identisk med det anförda bildandet av reservarmén enligt Grossmann, som börjar som en konsekvens av ackumulationen efter 34 år av tekniskt framåtskridande.

Detsamma gäller kapitalexporten. I långa förklaringar demoleras alla de marxistiska skribenterna – Varga, Bukharin, Nachimson, Hilferding, Otto Bauer, Rosa Luxemburg – en efter en eftersom de alla intar ståndpunkten att kapitalexporten äger rum för högre profit. Som Varga säger:

Det är inte på grund av att det är fullständigt omöjligt att ackumulera kapital hemma som kapital exporteras ... utan på grund av att det finns utsikter för högre profit utomlands (citerat av Grossmann, s. 498).

Grossmann attackerar denna ståndpunkt som inkorrekt och omarxistisk:

Det är inte den högre profiten utomlands, utan bristen på investeringsmöjligheter på hemmaplan som är den ultimata orsaken till kapitalexporten (s. 561).

Han introducerar sedan otaliga citat från Marx om överackumulation och refererar till sitt schema, i vilket den växande massan kapital efter 35 år inte längre kan sysselsättas hemma och därför måste exporteras.

Låt oss emellertid komma ihåg att enligt schemat existerade för lite kapital för den existerande befolkningen och att detta kapitalöverskott endast var en felräkning. Vidare har Grossmann i alla citaten från Marx glömt att anföra det där Marx själv talar om kapitalexporten:

Om kapital skickas till utlandet, så sker det inte därför att det absolut inte skulle kunna sysselsättas inom landet. Det sker, därför att det kan sysselsättas till högre profitkvot i utlandet (Band III, s. 233).

Profitkvotens fall är en av de viktigaste delarna i Marx' kapitalteori; han var den förste att påstå och bevisa att denna tendens till fall, som uttrycks periodiskt i kriser, var förkroppsligandet av kapitalismens övergående natur. Hos Grossmann är det ett annat fenomen som kommer i förgrunden: efter det 35:e året avskedas arbetare *en masse* och kapital skapas samtidigt i överflöd. Som ett resultat är underskottet av mervärde följande år mer allvarligt, så att ytterligare mer arbete och kapital lämnas överksamt; med det minskande antalet arbetare, minskar den producerade mervärdemassan och kapitalismen sjunker än djupare in i en katastrof. Har inte Grossmann sett motsägelsen mot Marx här? Det har han mycket riktigt. Således sätter han, efter några inledande anmärkningar, igång med kapitlet "Orsakerna till missförståelsen av den marxiska ackumulations- och sammanbrottsteorin":

Tiden är inte mogen för en rekonstruktion av den marxiska sammanbrottsteorin (s. 195). Det faktum att det tredje kapitlet i band III presenteras, som Engels säger i förordet, "som en serie ofullständiga matematiska beräkningar" måste anges till en extern orsak till missförståelsen.

Engels fick hjälp med redigeringen av sin vän, matematikern Samuel Moore:

Men Moore var ingen ekonom... Ursprungsformen för denna del av arbetet gör det därför möjligt till och med i förväg att en mängd möjligheter till missförstånd och felaktigheter föreligger här och att dessa felaktigheter lätt skulle kunna ha förts vidare till det kapitel som behandlar profitkvotens fallande tendens...

(n.b. dessa kapitel hade redan skrivits av Marx!)

Möjligheten till felaktigheter blir nästan uppenbara om vi betänker att det är fråga här om ett *enda* ord som, tyvärr, fullständigt förvanskar hela analysens betydelse: kapitalismens oundvikliga slut tillskrivs kvotens relativa fall istället för profitmassan. Engels eller Moore hade helt säkert sluntit med pennan (s. 195).

Så det är så här som rekonstruktionen av Marx' teori ser ut! Ett annat citat ges i en not som säger:

Inom parantes. Engels eller Marx själv måste ha sluntit med pennan; det skulle korrekt stå "och samtidigt en profitmassa som faller i relativt värde". (Grossmann hänvisar till stycket på s. 200 i band III som säger: "Enligt samma lagar producerar alltså samhällskapitalet en växande absolut profitmängd och en fallande profitkvot", eng. ö.a.)

Så nu är det Marx själv som gör ett misstag. Och här gäller det ett stycke där innebörden, som den återges i *Kapitalets* text, är otvetydigt klar. Hela Marx' analys, som slutar med det stycke som Grossmann finner det nödvändigt att ändra, är en fortsättning på ett stycke där Marx förklarar:

... mängden ... mervärde, därmed den absoluta mängden av detsamma producerad profit *kan* alltså växa och växa progressivt trots profitkvotens fallande tendens. Detta inte bara *kan* vara fallet. Det *måste* vara fallet – bortsett från tillfälliga svängningar - på basis av den kapitalistiska produktionen (Band III, s. 199).

Marx visar sedan orsakerna till att profitmassan måste öka och säger igen:

När produktions- och ackumulationsprocessen fortskrider *måste* alltså mängden merarbete som kan utvinnas och har utvunnits och därmed den absoluta mängden av profit som samhällskapitalet tillägnat sig växa (Band III, s. 200).

Alltså rakt motsatt den början till sammanbrott som Grossmann uppfunnit. Under de följande sidorna upprepas detta än oftare; hela kapitel 13 består av en presentation av

[L]agen, att den minskning i profitkvoten som förorsakas av produktivkraftens utveckling åtföljes av en tillväxt i profitmängden... (Band III, s. 206).

Så det kan inte finnas minsta tvekan om att Marx ville säga exakt det som trycktes och att han inte sluntit med pennan. Och när Grossmann skriver:

Sammanbrottet kan därför inte resultera från profitkvotens fall. Hur kan en procentandel, så som profitkvoten, ett rent tal, framkalla ett reellt ekonomiskt systems fall! (s. 196),

visar han än en gång att han inte förstått någonting av Marx och att hans sammanbrott står i fullständig motsättning till Marx'.

Här är den punkt vid vilken han skulle kunna ha övertygat sig själv om det instabila i sin konstruktion. Men om han hade tillåtit sig lära av Marx här, skulle hela hans teori falla och hans bok skulle inte ha skrivits.

Det schysstaste sättet att beskriva Grossmanns bok är som ett lappverk av citat från Marx, inkorrekt tillämpade och sammanställda genom en fabricerad teori. Varje gång ett bevis krävs introduceras ett citat från Marx som inte behandlar uppfattningen i fråga och det är det korrekta i Marx' ord som antas ge läsaren intrycket av att teorin är korrekt.

Historisk materialism

Den fråga som till slut förtjänar uppmärksamhet är hur en ekonom som tror att han på ett korrekt sätt rekonstruerar Marx' uppfattningar, och som vidare med en naiv självsäkerhet slår fast att han är den förste att ha gjort en korrekt tolkning av dem, kan hamna så fullständigt fel och se sig själv stå i en fullständig motsägelse med Marx? Orsaken finns i bristen på en historisk materialistisk förståelse. För du kommer inte att förstå den marxiska ekonomin över huvud taget om du inte har gjort det historiskt materialistiska tankesättet till ditt eget.

För Marx bestäms det mänskliga samhällets utveckling, och även kapitalismens ekonomiska utveckling, av en beständig nödvändighet som en naturlag. Men denna utveckling är samtidigt människans verk, som utför sin roll i den och där varje person bestämmer sitt eget agerande medvetet och med ett syfte – om än inte medvetet om den sociala helheten. För det borgerliga sättet att se på saker finns det en motsägelse här; antingen händer det som händer beroende på ett mänskligt fritt val, eller så styrs det av fasta lagar, och då verkar dessa som ett externt, mekaniskt tvång för människan. För Marx åstadkoms all social nödvändighet av människor; det betyder att en människas tänkande, önsknings och agerande – om än det framstår som ett fritt val av hennes medvetande – är fullständigt bestämt av miljöns agerande; det är först genom totaliteten av detta mänskliga agerande, huvudsakligen bestämt av sociala krafter, som likheten med en lag uppnås i den samhälleliga utvecklingen.

De sociala krafter som bestämmer utvecklingen är därför inte enbart ett rent ekonomiskt agerande, utan även det allmänpolitiska agerande som bestäms av det, vilket ger produktionen de nödvändiga rättsnormerna. Likheten med en lag vilar inte uteslutande på konkurrensens verkan som fixerar priser och profiler och koncentrerar kapital, utan även i etablerandet av den fria konkurrensen, av den fria produktionen genom borgerliga revolutioner; inte bara i lönerns rörelser, expansionen och inskränkningen av produktionen i välstånd och kris, i stängandet av fabriker och sparkandet av arbetare, utan även i arbetarnas revolt och kamp, deras erövring av makten över samhället och produktionen för att kunna etablera nya rättsnormer. Ekonomi, som totaliteten av människor som strävar efter att tillfredsställa sina livsbehov, och politik (i vidaste mening), som människors kamp och agerande som klasser för att tillfredsställa dessa behov, bildar en enskild förenad sfär för en lagstyrd utveckling. Kapitalets ackumulation, kriser, utarmningen, den proletära revolutionen, arbetarklassens maktövertagande bildar tillsammans, som en naturlag, en odelbar enhet, kapitalismens sammanbrott.

Det borgerliga sättet att tänka, som inte förstår att detta är en enhet, har alltid spelat en stor roll inte bara utanför utan även inom arbetarrörelsen. I den gamla radikala socialdemokratin var en fatalistisk uppfattning gällande, begripligt sett utifrån de historiska omständigheterna, att revolutionen skulle komma en dag som en naturlig nödvändighet och att arbetarna under tiden inte skulle försöka sig på något farligt. Reformismen ifrågasatte behovet av en "våldsam" revolution och trodde att statsmännens och ledarnas intelligens skulle tämja kapitalismen genom reformer och organisation. Andra trodde att proletariatet skulle utbildas till att bli revolutionärt genom moraliskt predikande. Medvetenheten saknades hela tiden om

att denna dygd endast fann sin naturliga nödvändighet genom ekonomiska krafter och att revolutionen fann sin naturliga nödvändighet genom människors mentala krafter. Andra uppfattningar har nu uppstått. Å ena sidan har kapitalismen visat sig själv stark och oangripbar mot all reformism, all skicklighet hos ledare, alla försök till revolution; allt detta har framstått som löjligt inför dess kolossala styrka. Men å andra sidan avslöjar fruktansvärda kriser dess interna svagheter. Var och en som nu tar upp Marx och studerar honom imponeras djupt av sammanbrottets oemotståndliga, lagbundna natur och välkomnar idéerna med entusiasm.

Men om hans grundläggande sätt att tänka är borgerligt kan han inte föreställa sig denna nödvändighet annat än som en extern kraft som verkar på människorna. Kapitalismen är för honom ett mekaniskt system i vilket människor deltar som ekonomiska personer, kapitalister, köpare, säljare, lönarbetare, etc. men som för övrigt måste underkasta sig själva på ett rent passivt sätt gentemot vad denna mekanism påför dem med hänsyn till dess interna struktur.

Denna mekaniska uppfattning kan även kännas igen i Grossmanns påståenden om löner när han våldsamt attackerar Rosa Luxemburg –

Överallt stöter man på en otrolig, barbarisk förvanskning av den marxiska löneteorin (s. 585)

– just där hon helt riktigt behandlar arbetskraftens värde som en kvantitet som kan utökas på basis av den uppnådda levnadsstandarden. För Grossmann är inte arbetskraftens värde ”någon elastisk, utan en fast kvantitet” (s. 586). Agerandet från det mänskliga valet så som arbetarnas kamp kan inte påverka det; det enda sätt på vilket löner kan stiga är genom en högre arbetsintensitet som förekommer ersättandet av en större kvantitet förbrukad arbetskraft.

Här ser vi samma mekaniska uppfattning; mekanismen bestämmer de ekonomiska kvantiteterna samtidigt som kämpande och agerande människor står utanför detta förhållande. Grossmann vänder sig återigen till Marx med detta, där den senare skriver om arbetskraftens värde:

För ett bestämt land under en bestämd period är dock genomsnittsmängden av nödvändiga livsmedel given (*Kapitalet* band I, s. 148).

Men Grossmann har tyvärr än en gång missat att hos Marx föregås detta stycke av:

I motsats till andra varor innehåller alltså arbetskraftens värdebestämning en historisk och moralisk faktor.

Med start i sitt borgerliga sätt att tänka hävdar Grossmann i sin kritik av olika socialdemokratiska uppfattningar:

Vi ser: kapitalismens sammanbrott är antingen förnekad eller, på ett voluntaristiskt sätt, baserad på utomekonomiska, politiska faktorer. Det ekonomiska beviset på kapitalismens nödvändiga sammanbrott har aldrig anförts (s. 58-59).

Och han citerar gillande en av Tugan–Baranovskys åsikter att för att kunna bevisa nödvändigheten av omvandlandet av kapitalismen till sin motsats måste ett strängt bevis på kapitalismens omöjlighet att kunna fortsätta existera först anföras. Tugan själv förnekar denna omöjlighet och önskar ge socialismen en etisk grund. Men att Grossmann väljer att kalla en rysk liberal ekonom, som, vilket är känt, alltid har varit helt främmande för Marx, som vittne visar till vilken grad deras grundläggande sätt att tänka är besläktat, trots deras motsatta praktiska ståndpunkter (se även Grossmann, s. 108). Den marxiska ståndpunkten att kapitalismens sammanbrott kommer att vara ett verk av arbetarklassen och därför ett politiskt verk (i ordets vidaste mening: allmänt socialt, vilket är oskiljbart från övertagande av den ekonomiska makten) kan Grossmann endast förstå som ”voluntaristisk”, det vill säga att det är något som styrs av människors val, av fri vilja.

Kapitalismens sammanbrott hos Marx beror på arbetarklassens agerande och vilja; men detta kommer inte att vara ett fritt val, utan är själv bestämt av den ekonomiska utvecklingen. Den kapitalistiska ekonomins motsättningar, som ständigt framträder i arbetslöshet, kriser, krig, klasskamp, bestämmer ständigt proletarietets vilja till revolution. Socialismen kommer inte därför att kapitalismen bryter samman ekonomiskt och att människor, arbetare och andra, av nödvändigheten tvingas att skapa en ny organisation, utan därför att kapitalismen, så som den lever och gro, allt mer blir outhärdlig för arbetarna och ständigt tvingar dem att kämpa ända tills viljan och styrkan till att störta kapitalets dominans och skapandet av en ny organisation växer i dem, och då bryter kapitalismen samman. Arbetarklassen drivs inte till att agera på grund av att det outhärdliga i kapitalismen demonstreras för dem från utsidan, utan därför att de känner att det gro i dem. Marx’ teori, som ekonomi, visar hur fenomenet oändligt återuppstår med ständigt större kraft och, som historisk materialism, hur de ger upphov till den revolutionära viljan och det revolutionära agerandet.

Den nya arbetarrörelsen

Det är förståeligt att Grossmanns bok skulle ha åtnjutit viss uppmärksamhet från talesmännen för den nya arbetarrörelsen då han attackerar samma fiende som de. Den nya arbetarrörelsen måste attackera socialdemokratien och Tredje internationals partikommunism, två grenar på samma träd, då dessa anpassar arbetarklassen till kapitalismen. Grossmann attackerar dessa strömningars teoretiker för att ha förvrängt och falsifierat Marx' lära och insisterar på kapitalismens sammanbrott. Hans slutsatser påminner om våra, men deras mening och essens är helt annan. Även vi är, icke desto mindre, av uppfattningen att de socialdemokratiska teoretikerna, goda teoretiska experter, ofta förvrängde Marx' doktrin; men deras fel var historiskt, den teoretiska utfällningen från en tidig period av proletariatets kamp. Grossmanns misstag är den borgerlige ekonomens, som aldrig har haft någon praktisk erfarenhet av proletariatets kamp och som i konsekvens med det inte har möjlighet att förstå marxismens essens.

Ett exempel på hur hans slutsatser till synes överensstämmer med den nya arbetarrörelsens, men i sin essens är totalt motsatt, kan man finna i hans löneteori. Enligt hans schema framträder, efter 35 år, med sammanbrottet, en snabbt stigande arbetslöshet. Som ett resultat sjunker lönerna långt under arbetskraftens värde, utan att något effektivt motstånd är möjligt.

”Här ges den objektiva gränsen för fackföreningskampen” (s. 599). Oavsett hur bekant detta låter är grunden helt annan. Fackföreningsaktionens maktlöshet, som har varit uppenbar under en lång tid, skall inte tillerkännas ett ekonomiskt sammanbrott, utan ett skifte i den samhälleliga maktbalansen. Var och en vet hur arbetsköparnas makt genom sammanslutningen av det koncentrerade storkapitalet har gjort arbetarklassen relativt maktlös. Till vilket nu kan tilläggas en allvarlig kris som pressar ned lönerna, vilket hänt i alla tidigare kriser.

Det rent ekonomiska sammanbrottet för kapitalismen, som Grossmann konstruerar, involverar inte proletariatets fullständiga passivitet. För när sammanbrottet inträffar måste arbetarklassen just förbereda sig själv på att återinrätta produktionen på en ny grund.

Därför driver evolutionen utvecklingen och intensifieringen av de interna motsättningarna mellan arbete och kapital fram till den lösning som endast kan komma från att kampen mellan de två klasserna genomdrivs (s. 599).

Denna slutgiltiga kamp är också kopplad till lönekampen eftersom (vilket redan nämnts ovan) katastrofen kan skjutas upp genom att pressa ned lönerna eller skyndas på genom att höja dem. Men det är den ekonomiska katastrofen som för Grossmann är den verkligt essentiella faktorn, den nya ordning som våldsamt påförs människorna. Naturligtvis kommer arbetarna, som befolkningsmassa, att utgöra revolutionens överväldigande kraft, precis som i de borgerliga revolutionerna förr där de utgjorde kraften för massaktionen; men, som vid hungerrevolter i allmänhet, är detta beroende av deras revolutionära mognad, av deras kapacitet att ta makten över samhället och behålla den. Detta betyder att en revolutionär grupp, ett parti med ett socialistiskt mål, måste träda fram som en ny styrande makt i stället för den gamla för att kunna introducera någon slags planerad ekonomi.

Teorin om den ekonomiska katastrofen är därför som klippt och skuren för intellektuella som inser kapitalismens ohållbara karaktär och som vill ha en planerad ekonomi byggd av kapabla ekonomer och ledare. Och det måste förväntas att många dylika teorier kommer att komma från detta läger eller få bekräftelse där. Teorin om det nödvändiga sammanbrottet kommer också att åtnjuta viss attraktion hos revolutionära arbetare. De ser att den överväldigande majoriteten av de proletära massorna fortfarande håller fast vid de gamla organisationerna, de gamla ledarna, de gamla metoderna, blinda för den uppgift som den nya utvecklingen påför dem, passiva och orörliga, utan några tecken på revolutionär energi. De få revolutionärer som förstår den nya utvecklingen kan mycket väl önska de bedövade massorna en god ekonomisk katastrof så att de till slut vaknar ur sin slummer och börjar agera. Teorin enligt vilken kapitalismen idag har gått in i sin slutgiltiga kris erbjuder också en beslutsam, och enkel, vederläggning av reformismen och alla partiprogram som prioriterar parlamentsarbete och fackföreningsaktioner – en demonstration av nödvändigheten av en revolutionär taktik som är så bekväm att den måste hälsas välkommen med sympati av de revolutionära grupperna. Men kampen är aldrig så enkel eller bekväm, inte ens den teoretiska kampen för orsaker och bevis.

Reformismen var en felaktig taktik, som försvagade arbetarklassen, inte bara i kris utan även i välstånd. Parlamentarismen och fackföreningstaktiken behövde inte vänta på den nuvarande krisen för att visa sig vara ett misslyckande; detta har visats under de senaste hundra åren. Det är inte på grund av kapitalismens ekonomiska sammanbrott utan på den enorma utvecklingen av dess styrka, på dess expansion över hela jordklotet, på dess intensifiering av de politiska motsättningarna, på den våldsamma förstärkningen av dess inre styrka, som proletariatet måste ta till massaktioner, vilket sammanfattar styrkan i hela klassen. Det är detta skifte i maktförhållandena som utgör grunden för arbetarrörelsens nya inriktning.

Arbetarrörelsen kan inte förvänta sig någon slutgiltig katastrof, utan många katastrofer, politiska – som krig, och ekonomiska – som de kriser som återkommande bryter ut, ibland regelbundet, ibland oregelbundet, men som en helhet, med kapitalismens växande storlek, blir allt mer förödande. Så illusionerna om och tendenserna till proletariatets fridfullhet

kommer återkommande att bryta samman, och skarp och djup klasskamp kommer att bryta ut. Det ter sig som en motsägelse att den aktuella krisen, djupare och mer förödande än någon tidigare, inte har visat några tecken på ett uppvaknande för den proletära revolutionen. Men avlägsnandet av de gamla illusionerna är dess första stora uppgift: å ena sidan illusionen om att göra kapitalismen fungerande genom reformmedel som uppnås genom en socialdemokratisk parlamentarisk politik och fackföreningsaktioner och, å andra sidan, illusionen om att kapitalismen kan störtas genom en attack under ledarskapet från ett revolutionsbringande kommunistparti. Arbetarklassen själv, som helhet, måste leda kampen, men arbetarklassen måste, när bourgeoisien redan allt mer solitt bygger upp sin makt, göra sig själv bekant med de nya kampformerna. Åtskilliga kamper kommer att äga rum. Och skulle den aktuella krisen avta, kommer nya kriser och nya kamper att växa fram. I dessa kamper kommer arbetarklassen att utveckla sin styrka till kamp, upptäcka sitt mål, lära sig själv, göra sig själv oberoende och lära sig ta sitt öde i sina egna händer, det vill säga själva samhällsproduktionen. I denna process uppnås krossandet av kapitalismen. Proletariatets självbefrielse är kapitalismens sammanbrott.